

KONSONANTY

Hlavní změny a faktory: pozice konsonantu ve slově (zánik některých koncových konsonantů), zjednodušování souhláskových skupin, palatalizace, sonorizace

Ke změnám v konsonantickém systému došlo v porovnání s vokalickým později a nebyly to změny tak všeobecné jako u vokálů. Podle Hermana (*El latín vulgar*) systematické změny u konsonantů nastaly až v dost pozdní době a nikdy se nerozšířily do všech romanizovaných oblastí.

Obecně rozšířené změny ve všech pozicích ve slově

– zánik *h*: už v republikánské době, řada dokladů včetně hyperurbanismů, viz Catullus. *H* zaniká i v aspirovaných řeckých konsonantech *th*, *ph*, *kh*, které se stávají jednoduchými. Ve španělštině počáteční *f* > *h* (vliv baskičtiny?), toto *h* však také zaniklo. Řecké φ se však už před počátkem n. l. stalo frikativou a do latiny se převádělo jako *f*. V románských jazycích je φ z řeckých slov uchováno buď jako *f* nebo jako *p*.

– *v* – *b*: *v* (*u*) byla původně labiovelára (zvednutí jazyka k měkkému patru). Velární komponent zmizel (snad na konci republ. období – Herman, Väänänen v 1. stol. po Kr. záměny) a *v* se vyslovovalo jako bilabiální znělá frikativa (tzv. betacismus). Zároveň se *b*, bilabiální znělá okluzíva, vyslovovalo povoleněji, a to zejména v intervokálníce pozici, ale doklady jsou i pro počáteční pozici (viz obecnější tendence k oslabování znělých v intervokálníce pozici). To vedlo ke splývání *v* (*u*) a *b*, které je bohatě doloženo záměnami: *siui* (= *sibi*), *uiba* (= *viva*), *serbus* (= *servus*), *bixit* (= *vixit*) atd. Ve většině romanizovaných oblastí se *v* už od prvních staletí n. l. vyvinulo v labiodentální frikativu (české *v*), což dokládají asimilace typu *decenuir* místo *decemuir*. Ve španělštině však původní *b* a *v* zůstaly jedním fonémem s různými realizacemi podle pozice.

– *v* (*u*) před *o*, *u* uvnitř slova někdy mizí. Je to tendence doprovázející vývoj latiny už v dřívějších dobách, např. *deivos* > *deus*, objevuje se i v lidové latině, např. *rivus* > šp., port. *rio*, fr. ant. *riu*, *rieu*, cat., prov. *riu*; *pavor* > fr. ant. *paor*, fr. mod. *peur*, it. *paura*. K mizení dochází i mezi stejnými vokály: *lavatrina* > *latrina*, viz též perfekta *audii*, *audisti*

Zánik koncových konsonantů

– *-m* mělo tendenci zanikat už od 3. stol. př. Kr. (viz elize v poezii) a v 1. stol. po Kr. už pravděpodobně zanechávalo pouze určitou stopu nazálnosti na předcházejícím vokálu. *M* se do románských jazyků zachovalo v několika málo jednoslabičných slovech, a to často se změnou na *-n*: *quem* > šp. *quién*, port. *quem* (nazální diftong), *cum* > šp., it., *con*, port. *com*, *rem* > fr. *rien*, *tam* > šp., kat. *tan*, port. *tão*.

– v případě *-s* hrají roli i morfologické faktory (deklinace, konjugace). Koncové *s* často chybí na archaických nápisech, ale od 1. stol. př. Kr. (přesněji od *senatus consultum* z r. 186) bylo obnoveno ve shodě s výslovností (protože je v řadě rom. jaz. – Herman), je běžné v nápisech z Pompejí. Koncové *-s* se zachovalo v iberorománských jazycích i ve francouzštině (dnes jen při spojování dvou slov), ale zmizelo v italštině, ovšem až v pozdní době, snad ve 2. pol. 1. tisíciletí.

– koncové *-t* bylo slabší než *s*, ale zachovalo se dost dlouhou dobu, vynechání *-t* není příliš časté, ale děje se ve všech obdobích. V románských jazycích jsou pouze stopy po *-t*, bylo ve staré francouzštině, zachovalo se v sardštině a některých jihoitalských dialektech: *cantant* > st. fr. *chantent*, šp., kat., prov. *cantan*, port. *cantam*, rum. *cîntă*, it. *cantano*

– vztah mizení koncových vokálů k deklinaci/konjugaci: *La necesidad de mantener distinciones morfológicas pudo retrasarla caída de ciertas consonantes en determinadas posiciones; asimismo, la debilitación de tal o cual distinción morfosintáctica pudo facilitar la*

desaparición de la diferencia fonológica entre formas ya equivalentes desde el punto de vista funcional. (Herman, *El latín vulgar*, str. 52–53)

Palatalizace

Vlivem jodu a předních vokálů *e, i* dochází k posunu místa artikulace některých konsonantů směrem dopředu po patře (patro je velká plocha, která takové posuny umožňuje) nebo se na patro přesunují ze sousedních oblastí. Týká se to konsonantů *k, t, j* (typu *maior*), *g, d, l, n*. Výsledek palatalizace může být v různých jazycích různý, může záležet také na pozici ve slově.

- *k* + jod (vzniklý z vokálů *e, i* v hiátu): místo artikulace velárního *k* se vlivem jodu posouvá dopředu až do prepalatální či alveolární oblasti. Příklad: [k'j] > [tj] se mění postupně na sykavku [tʃ – Zavadič, ts – Herman]. Proces vývoje sykavky – asibilace. Zmínky o výslovnosti [ts] u gramatiků 5., 6. stol. Jod je pohlcen: *facies* > šp. *haz*
- palatalizovalo se i *k + e, i*: asi o něco později než *k* před jodem a *e, i* zde nezanikají: *cervus* > it. *cervo*, šp. *ciervo*, rum. *cerb*, st. fr. *cierf*, port. *cervo*; *civitas* > it. *città*, šp. *ciudad*, st. fr. *citè*, rum. *cetate*, port. *cidade*
- *t* + jod: stejný proces, který dal ve většině románských jazyků i stejný výsledek [ts], s výjimkou střední Itálie a rétorománštiny: *facia* (vulg. forma od *facies*) > it. *faccia*, *puteum* > it. *pozso* x šp. *haz, pozso*. Změna výslovnosti [tj] na [ts] prokazatelně ve 4. stol., ale izolované případy i z 2. a 3. stol. Tato změna dříve než *k + jod*.
- skupiny *d + jod, g + jod, g + e, i, [j]* (*maior* apod.) se palatalizují a dávají stejný výsledek, což je zřejmé ze vzájemných záměn a ze záměny se *z*. Docházelo k tomu cca od 2. století dále a výsledkem byla znělá prepalatální afrikáta [dz/d'ž] na konci císařství. Při *g + e, i* nedochází k pohlcení vokálu (viz *k + e, i*): it. *gemmaio*. Záměny: *diacomus/zacomus, -izare/idiare, Gemarius/Iamarius*. Tento vývoj neproběhl ve všech oblastech stejně, např. ve španělštině intervokální [gj] > [j] (*fugiam* > *huya*), počáteční *g + e, i* > [j] (před přízvukným *e, i*) nebo > 0 (před nepřívukným *e, i*), [dj] > [j] (intervok. pozice), [dz/d'ž] (po kons., semivok., zdvojení na ddj): *radius* > šp. *rayo*, it. *raggio*! x *gaudium* > šp. *gozo*. Rumunština, někt. sardské a rétorománské dialekty rozdílné výsledky v palatalizaci [j], *d + jod* x *g + e, i*.
- *l* + jod se palatalizuje na [lj], ve vývoji španělštiny se dále asibiloval na [dž]: it. *moglie* x šp. *mujer*
- *n* + jod se palatalizuje na [ň]: *senior* > it. *signore*, šp. *señor*

Sonorizace

- neznělé intervokální *p, t, k* se sonorizují na *b, d, g* a s výjimkou skupiny *cl* (se kterou se pojí *tl*) také ve spojení s následujícím *r* nebo *l*. Tato změna neproběhla na celém území, ale pouze v západní Románii (Galie, Hispánie, severní Itálie), kdežto východní část (střední a jižní Itálie, rumunština) zůstaly nedotčeny: *mutare* > it. *mutare*, rum. *muta*, šp. *mudar*, fr. *muer*
- sonorizace je výsledkem oslabení závěru při artikulaci a dalším stupněm je povolená výslovnost znělých (viz *b* > [w]) a případně jejich zánik (viz šp. koncovka *-ado*, ztráta *-g-* ve slovech *triginta* > šp. *treinta*, *magister* > it., šp. *maestro*). Jde vlastně o asimilaci k vokálnímu okolí.
- datace je nejistá, je to pozdní změna. Pro *p* > *b* Herman uvádí jako jisté až 6. století, pro *t* > *d* až 7. stol. Väänänen uvádí 5. stol. jako dobu častějšího výskytu sonorizace.
- spekulace o případném vlivu keltského substrátu

Skupiny konsonantů

- kw] ztrácí labiální element (w) tam, kde mizí i semivokál wau, ale i před *i*, *e* (např. *quinque* > šp. *cinco*, it. *cinque*). Už v poezii *q* platilo jako jeden konsonant. Tato změna proběhla i ve staré latině: *secundus* < *sequondus
- [gw] zůstává zachováno pouze po předcházejícím *n*: *lingua* > šp. *lengua*
- zjednodušování konsonantických skupin: -ns- > -s- (*cosul*, *mesis*, vypadávání *n* už na archaických nápisech); skupina 3 konsonantů ztrácí prostřední (-nct- > -nt-, např. *sanctus* > *santo*); mn, ct, ks (psáno x) ztrácí první element díky asimilaci k okolí, vzniklý konsonant byl alespoň zpočátku nepochybně dlouhý (*inditione* místo *indictione*, *bissit* místo *uixit*, *onibus* místo *omnibus*).
- zjednodušování geminát (udržely se v sardštině a střední a jižní italštině), rr se udrželo i v západních románských jazycích, u ll je situace komplikovaná snad redukcí po diftongu a v sekvenci dlouhý vokál + l + i, ale je možné, že ll označovalo palatální výslovnost (Väänänen)
- asimilace probíhala u kons. skupin i v raných stádiích vývoje latiny, stejně i v lidové a pozdní latině, např. *rs* > *ss* (App. Pr. *persica non pessica*); *mn* mohlo dát *nn* (*alunnius*, *damnu* > it. *danno*, šp. *daño*) ale i *n* viz výše; *pt* > *tt* (*septem* > it. *sette*, ale *p* mizí ve šp. *siete*, port. *sete*); *ct* > *tt* nebo zjednodušení na *t* (*factum* > it. *fatto*), v západní Románii *ct* > [χt] > fr. *fait*, port. *feito*, šp. *hecho*; *l* + konsonant se někdy vokalizuje na *u* (*altus* > prov. *aut*, fr. *haut*, ale kat. *alt*, šp. *alto*, st. šp. *oto*)
- synkopou sekundárně vzniklá skupina *tl* byla nahrazována skupinou *cl*, která dala do iberorománštiny [l'] jako skupina *l* + *jod* a dále se vyvíjely společně

Epenteze

Vsunutí konsonantu pro usnadnění výslovnosti, nejčastěji mezi *ms*, *mt*, *mn* (*compsi*, *sumpsit* už kl. lat., *sompmus*, *hiemps*), později mezi synkopou vzniklé skupiny likvid a nazál (šp. *hombre*, *nombre*, *tendré*).

Disimilace, metateze

Pro vývoj románských jazyků je důležitý zvláště případ likvid

- disimilace např. r – r > r – 0: *proprius* > *propio*; l – l > r – l: *fragellum* místo *flagellum*
- metateze např. *periculum* > *peligro*; *miraculum* > *milagro* (viz české Králo místo Klára)